

ELEMENTS LÈXICS I TOPONÍMICS EN UN DOCUMENT DE FRAGA DE 1501

Maria Rosa Fort i Cañellas

These lines are devoted to the study of certain lexical elements which appear in a document dating back to 1501. They were found in a minutes book (1477-1504) in the Municipal Archives of Fraga (Huesca, Spain). The document is about a land lease-agreement in which certain boundaries are stated, as well as the agreements and conditions. The document also provides a number of generics which in some cases are fossilized in the minor place-names of the area.

Ce travail est consacré à l'étude de quelques éléments lexiques qui apparaissent dans un document de 1501, localisé dans un livre d'actes notariaux (1477-1504), conservé dans les archives municipales de Fraga (Huesca, Espagne). Il s'agit d'un contrat d'affermage qui détaille la description des limites du territoire loué ainsi que les pactes et les conditions qu'il comporte. Ce document contient en plus une série de termes génériques qui, dans certains cas, se sont fossilisés dans la petite toponymie de la région.

INTRODUCCIÓ

1. El document objecte d'estudi es troba en un llibre d'actes municipals que es conserva a l'Arxiu Municipal de Fraga. He dut a terme la recerca directa en aquesta font, he visurat i he fet la transcripció d'aquest text —que incloc en l'apèndix—, datat l'any 1501, 18 d'octubre, i redactat a Fraga.

Aquest text reflecteix la convocatòria que es fa, *per manament dels*

senyors de jurats, a la reunió de *consell general* que té lloc en *les cases del consell* i a la qual són cridats els consellers de la vila de Fraga (*les persones de signe servici*).

El motiu de que siguin convocats es fer un nou contracte d'arrendament al *conçell y universitat del loch de Penalba*, ja que l'anterior ha expirat. En aquest document d'arrendament de *lo promiciat vulgarment nomenat promiciat de Penalba, les erbes y aygues* —territori que es troba al sector oriental dels Montnegres, limítrof amb el Baix Cinca—, s'hi fa constar les afrontacions del terreny així com els pactes i les condicions en què se subscriu.

Dedicaré les següents pàgines a fer l'estudi d'alguns elements lèxics, que proporciona dit document, lèxic del qual formen part una sèrie de genèrics, que en alguns casos es fossilitzen en la toponímia menor de la zona.

ESTUDI DEL LÈXIC

2. En aquest acte contractual intervenen dos nuclis de població, d'una banda la *vila* de Fraga, i de l'altra *lo loch* de Penalba, *aldea* de Fraga.

aldea 30* f. 'poblet que no té civilment ni judicialment existència pròpia, sinó que depèn d'un altre poble' (DCVB 1 461b). Aquest mot es rebé en català directament de l'àrab, *dái'ca* 'camp', 'llogaret'; es document ja en les cròniques de Jaume I i Desclot (s. XIII), i en la de Jaume I es refereix a terres reconquerides de poc, i generalment de Castella o d'Aragó endins. Tingué ús considerable a l'Edat Mitjana en les comarques catalanes pròximes a l'Ebre i fins en tota la terra valenciana (DECat I 168b-169a).

loch 22, 24 m. 'lloc, nucli de població petit, menor que la vila' (DCVB 7 39b), del ll. LOCUS. Des d'antic tendí a concretar-se com a sinònim de 'localitat', 'població', i s'especialitzà en el sentit de 'poble, vilatge, vila petita', accepció en què va seguir aquest terme molt viu en totes les èpoques, i encara ho és avui sobretot en els dominis dialectals del rossellonès, ribagorçà i valencià (DECat V 234b).

vila 3 f. 'població que té algun privilegi o dimensions suficients per a distingir-se dels pobles' (DCVB 10 803a), del ll. vg. VILA, clàssic VILLA 'mas, masia', 'residència on rebien els ambaixadors quan no els permetien l'entrada a Roma'. Des d'un principi el mot *vila* apareix convertit en la denominació d'una entitat urbana més o menys gran, i, per tot en aquesta forma: ja s'esmenta la *vila de Fraga* en la crònica de

* Aquest número correspon a la línia del document, tal com figura a l'Apèndix.

Desclos (fets de 1134). En català *vila* ha estat sempre un escaló intermedi entre la *ciutat* i el *poble* o *vilatge* o *lloc* (DECat IX 278b-279a, 280b).

3. Com a representants del consistori de la vila de Fraga actuen els jurats, consellers i notari, i del lloc de Penalba, el batlle i síndic i els jurats. Al final del document hi figura el nom i l'ofici de dos testimonis. s'esmenta, també, al començament de l'acta, el corredor.

balle 76 m. 'alt oficial encarregat de l'exercici de la justícia en una administració reial' del ll. BAJULUS 'bastaix', per comparació d'aquell funcionari amb un home que porta una càrrega (DECat I 727b).

concell 21 m. 'òrgan administratiu que es reuneix periòdicament per discutir i resoldre el que s'ha de fer en assumptes d'interès públic' (cf. DCVB 3 414a). El ll. CONSILIUM 'deliberació, consulta', 'consell, parer', es confongué en català amb el ll. CONCILIUM 'reunió, assemblea', amb tanta més facilitat que *consilium* també tingué de vegades, en el llatí preclàssic, el sentit de 'reunió consultiva' (DECat II 884b-885b). Cf. Fort 1999: 103-104.

consellés 18 m. pl. 'consellers, membres d'un consell' (DCVB 3 415a), der. de *consell* (DECat II 884b-886a), vegeu *supra*.

corredor 2, 4 m. 'persona encarregada d'anar per la vila i fer els pregon, i de portar avisos a domicili' (DCVB 3 576b), der. del ll. CURRERE (DECat II 956a-b). Cf. Fort 1999: 104.

jurats 2, 7 m. pl. 'cadascun dels membres de les antigues universitats o consells municipals' (DCVB 6 801a), der. del ll. JURARE. A l'Edat Mitjana i segles immediats es tracta sobretot dels consellers que han jurat llurs càrrecs en institucions públiques, generalment municipals (DECat IV 924a-b). En el *concell* de Fraga són els qui presideixen les reunions (Fort 1999: 106).

laurador 84 m. 'persona dedicada als treballs agrícoles o que viu en el camp', significat amb què es documenta en el Tirant (DCVB VI 912a), der. de LABORARE, verb que s'especialitza en el sentit de 'treballar el camp', 'llaurar' en totes les llengües romàniques, llevat del francès i del romanès (cf. DECat V 109b-110a).

maestre de cases 83 m. 'qui es dedica a treballs de construcció d'edificis' (DCVB 7 390b), del ll. MAGISTER, -TRI. S'atesta encara la forma *maestre*, sense contracció. Onofre Pou, l'any 1575, tenia bona cura de distingir entre «mestre de traçar edificis: architectus» i «mestre de cases, obrer de vila: aedificator» (DECat V 634a).

notari 77, 81 m. 'funcionari públic autoritzat per a donar fe, conforme a les lleis, dels contractes i altres actes extrajudicials' (DCVB 7 791b), de NOTARIUS 'secretari', 'taquígraf' (DECat V 965b).

síndich 76 m. ‘encarregat dels interessos i gestions administratives d’una corporació o comunitat’ (DCVB 9 920b), del ll. SYNDICUS ‘advocat i representant d’una ciutat’, i aquest del gr. *συνδικος* ‘defensor’, ‘membre d’un tribunal administratiu’. En cat. ant. designà sobretot un alt funcionari o representant dels municipis (DECat VII 928b).

universsitat 21, 28 f. ‘corporació rectora d’un conjunt de ciutadans, especialment corporació municipal’ (DCVB 10 621a), del ll. UNIVERSITAS, -ATIS ‘universalitat, totalitat’, ‘companyia de gent, comunitat’; d’aquesta segona i etimològica accepció ve l’antic significat català de ‘corporació municipal’ (DECat IX 209a). Cf. Fort 1999: 104.

4. Per aquest contracte s’arrenden:

aygües 31 f. pl. ‘aigües, especialment les que estan contingudes en una cavitat o en un embassament’ (cf. DCVB 1 337a), del ll. AQUA. En direcció a l’Alt Aragó la forma *aigua* arriba fins a la mateixa frontera lingüística: a Merli, Llagüarres, Perafita de Fades i Benasc. Es fica àdhuc en els pobles ribagorçans de llengua castellana, i és general a tota la vall de l’Ésera: Seira, Campo, fins a Graus (DECat I 90b-91b).

erbes 30, 53 f. pl. ‘conjunt de plantes no llenyoses en quant serveixen de pastura’ (DCVB 6 501a), del ll. HERBA (DECat IV 776a).

promiciat 30, 35 m. ‘primiciat, territori que contribueix amb la primícia’ (cf. DCVB 8 881a). La primícia era una part determinada sobre els primers fruits recollits pels pagesos —solia ser 1/4 del delme— que aquests presentaven com a ofrena als ministres de l’Església. El govern municipal de Fraga, per un privilegi del rei Joan II d’Aragó, confirmat per dues butlles pontificies, administrava la primícia: era guardada a l’arxiu el «Privilegio de la Premiçia, dexaçion y distribuçion de aquella, concedida a la Villa de Fraga por el rey don Juan de Aragon. Ay dos cençençias apostolicas que declaran que la premiçia de la villa de Fraga y aldeas de aquella perteneçe a los Jurados de dicha villa» (Otero 1994: 52). Der. del ll. PRIMITIAE ‘primeres collites anyals’; de *primícia* surt la forma dissimilada *premiçia*, que es podia labialitzar en *promiçia*, forma atestada a la vall d’Àssua en el Pallars Sobirà (*Capbreu de Rialb*, 1645), comp. *promiçia* en cast. med. (s. XIII), cf. DECat VI 814b-815b.

5. En aquest document, en el qual s’especifiquen, com ja s’ha assenyalat, les afrontacions del territori, i els pactes i condicions en què se subscriu, s’atesten diversos mots que fan referència al susdit espai rural.

5.1. Reuniré, en primer lloc, els que tenen a veure amb la vida agrícola.

ermerices 48, **hermeriçes** 51 f. pl. ‘ermerisses, terres desertes’, der. del ll. tardà EREMUS ‘desert’. El singular *hermeriça* es documenta en

els *Sermons* de Sant Vicent Ferrer (DCVB 6 517b, DECat III 421b), substantiu que presenta forma reforçada, resultat de la combinació dels sufixos ARIU + ICIA «forma femenina de adjectiu de pertinença que apareix sustantivada» (Moll 1952: 282).

escombrar 45, 49 v. tr. 'desembarassar, netejar de destorbs', del ll. vg. *EXCOMBORARE (DECat III 537b).

fusta 65 f. 'matèria dura i fibrosa que forma la major part del tronc i branques dels arbres i arbusts' (DCVB 6 103b), de l'antic *fust* < ll. FUSTIS 'pal, bastó, garrot', quasi sempre de fusta –la matèria o substància lígnia es deia MATERIES, MATERIA–. La innovació d'aplicar FUSTIS a la matèria és comuna al català, llengua d'oc i castellà antic; i es creà la forma femenina *fusta*, segurament com a imitació de l'oposició entre *lley* i *lleya* (DECat IV 242b-243b).

lleya 66 f. 'part dura dels vegetals sense elaborar, especialment la que es destina a fer foc' (DCVB 6 950b), del ll. LIGNA, pl. de LIGNUM || **seca** 66 adj., del ll. SICCUS, cf. DECat VII 724a: «*lleya* per a cremar -l. *seca* - l. en pila - l. un sol tió: lignum (1507, Busa-Nebrija).

mas 41 f. 'caseta de camp, caseta a la muntanya', del ll. tardà MANSUM 'lloc d'estada o residència'; comp. cat. *mas* 'casa de camp i de conreu', mot que penetra en la zona oriental i septentrional d'Aragó (DECat VII 416b-417a), i que s'atesta també a Terol en documentació del s. XV (Terrado 1991: 281). Aquest genèric introdueix el microtopònim *mas de Pere de Luna*. L'informant de Penalba (of. *Peñalba*) m'ha explicat que el *mas* «consta de pesebre para las caballerías, de hogar, una turca y una mesita pequeña».

molí 37 m. 'màquina de moldre gra; l'edifici on la dita màquina està instal·lada' (DCVB VII 498a), del ll. tardà MOLINUM, abreviació de SAXUM MOLINUM 'mola' (DECat V 742a).

molinat 37 m. 'lloc on hi ha el molí', de *molí* + *-at*, que «forma nombres de conjunt» (Moll 1952: 278); comp. *molinada* 'conjunt de molins' (DCVB VII 511a). Cf. *Molinat*, poble de la prov. de Castelló (*Diccionari Aguiló* III 133b).

torre 38, 39 f. 'casa de pagès que té alguna construcció més alta per a defensa', significat propi del Maestrat (DCVB 10 377a), del ll. TURRIS. La forma no apocopada va imposant-se pertot des del s. XIV, i a partir del s. XV la forma bisíl·laba degué quedar generalitzada en tot el territori de la llengua (DECat VIII 623b-624a). Comp. arag. med. *torre* 'casa de campo, alquería', mot que perviu en el *Campo de Borja* amb el sentit 'casa de campo en la huerta' (Frago 1980: 185).

5.2. Quant a noms d'animals i vegetals es registren els següents:

conills 65 m. pl. 'mamífers rosegadors de la família dels lepòrids,

espècie *Lepus cuniculus* L' (DCVB 3 400a), del ll. CUNICULUS, mot d'origen probablement ibèric en llatí; es documenta ja en forma catalana des del s. XIII (DECat II 882b).

perdius 65 m. pl. 'ocells de la família de les gal·linàcies, de diferents espècies del gènere *Perdix*' (DCVB VIII 452b-453a), del ll. PERDIX-ICIS (DECat VI 444a).

savina 37 f. 'arbre o arbust de la família de les cupressàcies, espècie *Juniperus phoenicea*, de ramells cilíndrics coberts de fulles molt petites, espessament imbricades, i gàbules dretes rogenques i lluentes' (DCVB 9 774b), del ll. SABINA, substantiu que s'atesta des de finals del s. XIV (DECat VII 722b); comp. arag. *sauina* (Terrado 1991: 304).

5.3. A continuació citaré totes aquelles paraules relacionades amb la vida pastorívola.

bestiàs 58 m. pl. 'conjunt d'animals de llana i de cabrum', significació que s'atesta al Maestrat (DCVB 2 460a), der. del ll. BESTIA. El mot *bestiar* important derivat només format pel català, usat ja en els segles XIII (Cerverí de Girona, Llull) i XIV (Sant Vicent Ferrer), i que, des del català es degué propagar a Aragó: Fernández de Heredia l'emprava a finals del s. XIV; un document de 1578 de l'ajuntament de Plan (vall de Gistau) porta com a explicació mútua la forma catalana i castellana «con sus ganados gruesos y menudos [...] dichos *vistiars...*»); molt viu així mateix a les valls mixtes de l'Alta Ribagorça (p. ex. Benasc), cf. DECat I 783a-784a.

caps de bestiar 59 m. pl. 'cadascun dels animals que formen part d'un ramat o conjunt de bestiar' (DCVB 2 944a), del ll. CAPUT (DECat II 501a).

covilar 43 m. 'lloc on dorm el ramat'. El col·lectiu CUBILARE es documenta des del segle X: *covillare*, *coyllare* Ovarra 927, *cuilar* Ovarra 1296, *cuvilar* Benasc 1451 (DECat II 1025b), *cubilar* Osca 1116, *quovillar* Ovarra 1122 (Fort 1994: § 302). Modernament el substantiu *cubilar* ha restat viu a l'Alt Aragó, amb intensitat màxima en el centre i el ponent (vall de Gistau, Bielsa, Torla, Panticosa, Ansó, Echo); i no queda limitat al paper de genèric toponímic (*cubilares*, Villanúa, *cubilar* Panticosa, Bielsa), cf. DECat II 1025a-b; encara que segons Guillén (1981: 132) «el término común *cubilar*, de indudable vitalidad en épocas pasadas, apenas es usada hoy en el habla viva». En el domini pròpiament català es troba el mot avui reduït a l'estat de topònim (OC III 460b). En el document es localitza aquest genèric en el microtopònim *covilar d'Escuder*, on el cognom *Escuder* designa un 'jove noble que portava l'escut del cavaller al qual servia' (Moll 1982: 253).

degolla 60 f. 'acte de degollar', substantiu postverbal del ll. DECOLLARE (DECat II 823b). Comp. «y fer degolles en tot lo terme

del dit loch» (1580), mot amb què es fa referència al dret que es tenia de degollar els caps de bestiar que entraven en nombre excessiu dins les pastures (DCVB 4 80a).

ganader 59 m. ‘ramader’, es localitza en el diccionari Torra (1653), cf. DCVB 6 167a.

pastor 59 m. ‘qui mena bestiar a pasturar; es diu principalment del qui hi mena bestiar de llana’ (DCVB 8 316a). Avui és d’ús general a tot el territori lingüístic, i en aquesta forma, provinent de l’acusatiu del ll. PASTOR, -ORIS ‘el qui fa péixer’ (DECat VI 381b).

péixer 58 v. tr. ‘péixer, donar menjar al bestiar; dur-lo a la pastura i guardar-lo mentre menja’ (DCVB 8 385b), del ll. PASCERE (DECat VI 378b).

rabada 60 m. ‘noi que ajuda el pastor a guardar el ramat’ (DCVB 9 74b), de l’ar. *rabbad-daá’n* ‘el dels moltons’. Mot generalment conegut a tot el Principat, que continua per l’Aragó fins al País Basc: comp. *rapatà* a Llitera, Roda de Ribagorça, *repatán* a Linás de Broto, entre d’altres indrets, *rapatán* a Panticosa, *rebadán* a Sallent i Biescas (DECat VII 9a-b).

ramat 59 m. ‘conjunt d’animals de la mateixa espècie que es crien i es fan pasturar plegats sobretot bestiar de llana o de cabrum’ (DCVB 9 120b), terme que a l’Edat Mitjana es documenta no solament en català (on és força usat per Eiximenis), sinó també en aragonès (*ramado, Fueros de Aragón*) i bearnès (amb pròtesi de *a-*). És d’ús general en tot el domini lingüístic català, en uns llocs amb més extensió, per exemple, des de les Corberes, pel Capcir a l’Alt Pallars, i des del Xúquer i muntanyes d’Alzira. En el gascó pirinenc s’ha mantingut més o menys des de la Vall d’Aran al Bearn (DECat VII 77a-78a).

vedat 51, 56 m. ‘lloc on està prohibit d’entrar’, part.-adj. del ll. VETARE que s’ha substantivat amb diverses aplicacions: en especial es diu del paratge on està vedada la pastura o la caça; per la banda de Ribagorça el mot *vedat* reemplaça el nom de la devesa muntanyenca (DECat IX 61a).

6. Com a límits o afrontacions, d’aquest terreny arrendat ja s’han esmentat els noms d’alguns paratges, cases, vegetals... que es troben en aquest territori. Al·ludiré tot seguit a les denominacions de senyals i de vies rurals.

boga 35, 36 f. ‘fita, molló’. El mot pertanyé indubtablement a la llengua protobasca, que en l’època preromana estenia els seus dominis, amb certes vacil·lacions dialectals, des de prop de Santander fins a les fonts del Segre, i des de l’Ebre superior fins a la Garona. En català no s’estén a tot el territori del català occidental, però probablement a tota la meitat

oest de l'àrea del dialecte, des de l'alt curs català de l'Ebre fins a la carena pirinenca. Aquesta paraula no se sent cap a Urgell ni en el terme municipal de Lleida, però té plena vitalitat a Alcarràs i Fraga. La seva àrea es prolonga per tot l'Alt Aragó, cf. arag. med. *boga* 987 SJPeña, 1188 Osca, *uoga* 1024 SJPeña, *voga* 1027 SJPeña (Fort 1994: § 110); *buega* (1306 DLAA). És també usat fins molt al sud, almenys a la franja oriental, per exemple fins a Casp (*giüega*); però enlloc tant com a la zona pirinenca i prepirinenca, i allí per igual en tota l'amplada, des de Benasc fins al límit basc i des de la ratlla de França fins bastant al sud d'Osca. La variant diftongada *buega* comença ja a la Ribagorça aragonesa i s'estén per tot el Sobrarbe, no sols fins a la vall de Broto, sinó també a la vall de Tena i fins a Jaca; més a ponent amb la forma *buga*, i també *muga*, que es idèntica a la vasca *muga* (DECat II 30b-31b).

camí 39, 40 m. 'espai apte per transitar-hi, que cal recórrer per anar d'un lloc a un altre' (DCVB 2 882b), terme que ha estat de tots els temps i pertot, del ll. vg. CAMMINUS, d'origen cèltic (DECat II 453a-454a). Amb la repetició nominal *camí camí* s'indica la direcció que s'ha de seguir 'continuant pel camí'.

carreró 42 m. 'carrerany, camí muntanyenc', significat documentat en el segle XV (1451, Benasc); també és propi de Pallars, Ribagorça i Pla d'Urgell (der. del ll. vg. *CARRARIA 'camí per a carros'); comp. arag. *carrarón*, *carrerón* 1602 Plan (cf. DCVB 2 1060a; DECat II 595b).

senda 40 f. 'camí estret, corriol', del ll. SEMITA, és paraula d'ús general a l'Edat Mitjana i corrent encara en la major part del domini lingüístic: Ribagorça, Llitera, Fraga, Baix Aragó, Gandesa, Camp de Tarragona, Tortosa, Maestrat, País Valencià; així mateix a Eivissa i Rosselló (cf. DECat VII 784a-b; DCVB 9 821b).

senderó 41 m. 'sender molt estret', és un derivat de l'adj. ll. SEMITARIUS, que el romànic diria CAMINUS SEMITARIUS 'camí a manera de dreuera o corriol', després substantivat (cf. DCVB 9 823a; DECat VII 784b-785b).

7. D'altres mots en la descripció de les afrontacions del territori són hidrònims.

barranch 36 m. 'barranc, depressió fonda produïda en la terra per les aigües corrents o de pluja' (DCVB 2 318b). Cal pensar en una primitiva arrel indoeuropea de la qual procedirien d'una banda el grec φαραγγίς, i d'altra banda el nostre *barranc* per l'intermediari d'una hipotètica forma sorotàptica *BARRANKO (DECat I 674a; Terrado 1992: 50).

bassa 44 f. 'clota poc fonda en el sòl on es recullen aigües de pluja o de regatge', mot protohispanic i probablement preindoeuropeu *BASSA o *BARSA. Comp. arag. med. *bassas* Osca 1274, *vassa* Sarinyena 1299;

arag. *bassa* (Benasc, Graus, Espuëndolas, Aínsa, Bergua, Bielsa), cf. DECat I 702a-703a. Frago (1980: 42-43) al comparar les dades proporcionades per la moderna toponímia de la ribera de l'Ebre i la correspondència en els parlars locals amb la documentació medieval de la zona observa que «salta a la vista el retroceso de *basa*, generalizada en textos aragoneses localizados bastante al occidente de Zaragoza, ante el empuje de *balsa*, única hoy conocida en toda la ribera navarroaragonesa con excepción de los puntos más orientales, Mequinzenza y Fayón, en los cuales predomina el cat. *bassa*». Aquest apel·latiu forma toponímia menor:

bassa amarga 40 (modificació del més antic *amar*, per influència del verb *amargar* < ll. vg. AMARICARE, DECat I 266a): es tracta d'un terreny salnitros. La *bassa amarga* es troba, actualment, a la partida de l'*Ombrío*, terme de Penalba (of. *Peñalba*).

bassa de Fortiz 47, 51-52, cognom derivat de *fort* (Moll 1982: 272).

basseta del Buytre 40-41, partida de *Las Planas*, terme de Penalba. *Buitre* (ll. VULTUR, VULTURIS), castellanisme que ja l'empra el valencià Jaume Roig (1460), cf. DCECH I 693a.

Ebro 43 m. 'Ebre', forma popular de fonètica mossàrab, que es localitza a *Consolat*, Jaume Roig i en un document d'Amposta de 1562. De IBERUS, la E era llarga, per tant els romans potser accentuaven *Ibérus*, almenys segons llur norma, però els grecs accentuen la I-, que seria l'accentuació en la llengua viva. Amb la I breu, l'evolució fonètica en cat. *Ebre*, moss. i cast. *Ebro* és normal, sincopada la postònica interna. I l'etimologia ha de ser 'el riu ibèric', per excel·lència, el riu dels *Ibers*; no és massa hipotètic, però, derivar-lo del basco-ibèric *ibar* 'ribera', d'on l'adj. ibèric *ibarcensis*, llavors seria el nom dels *Ibers* el que derivaria del nom del riu (OC IV 36b).

8. Així mateix abunden els termes referits a les peculiaritats del terreny.

collada 39 f. 'depressió del terreny entre dues muntanyes veïnes' (der. de COLLIS). Mot que es documenta amb aquest sentit a la *Crònica de Jaume I*, i que avui és viu no solament en el domini oriental sinó tot al llarg dels Pirineus fins al límit lingüístic, i segueix pel nord-est aragonès (cf. DCVB 3 290b, DECat II 825b).

costera 36, 37 f. 'costa, pendent d'una muntanya o d'un terreny en general' (< der. del ll. COSTA 'costella', 'costat del cos', 'part lateral d'altres coses'), substantiu que s'atesta a finals del s. XV amb aquest valor, i que perviu en mallorquí, valencià, tortosí, ribagorçà (DCVB 3 660a; DECat II 1001a; Terrado 1992: 71). Comp. arag. *costera* (Frago 1980: 88; Guillén 1981: 69-70).

cova 43 f. 'barraca oberta dins la terra o la roca, per a soplujar-s'hi homes o bestiar, guardar-hi eines, etc.', del ll. COVA 'cova, caverna', variant arcaica i vulgar del ll. CAVA (cf. DCVB 3 683a; DECat II 1021a). Es registra l'apel·latiu toponímic: *cova de Marcó*, llinatge procedent de *Marchone*, cas oblic del nom germànic *Marcho* (Moll 1982: 77).

forcallet 42 m. 'estret enforcall, entreforc o enforcament de valls'. El vocable *forcall* amb aquesta accepció s'atesta en un document de 1250 en què es descriuen les afrontacions del terme de Morella; el mateix valor es recull al Pallars Sobirà (Vall d'Àssua, 1959), en valencià, i altrament a la part gascona (Vall d'Aran) i aragonesa (Saqués de Tena, 1966), cf. DECat IV 119a-b.

pena 36 f. 'roca espadada' (DCVB 8 410a), del ll. PINNA 'merlet' –les roques que ericen la cresta d'una muntanya de penyes es van comparar amb els merlets d'una fortalesa–, cf. DECat VI 429a. En l'origen aquesta fou la forma pròpia en tot l'àmbit del català occidental, des del Maestrat fins als Alts Pirineus, i per l'est fins a la línia xipella, però en l'ús viu, i fins i tot com a genèric, se li ha anat superposant la forma *penya* (DECat VI 431a). La toponímia del document proporciona els següents registres: *Pena Royà* 43, partida del terme de *Penalba*, format amb l'adjectiu aragonès *roya* (vegeu *royo*, Rohlf's 1985); *Penalba* 22 ~ *Penyalba* 55, referit al color blanc de la roca.

plana 42, 43 f. 'planura, porció de terreny pla entre muntanyes' (DCVB 8 633b), del ll. PLANUS, -A, -UM 'pla, planer' (DECat VI 578b). Es localitza en aquest document l'expressió *plana plana* 'continuant per la planura'.

toçal 38 m. 'elevació del terreny no gaire alta ni de pendent gaire rosta, en una plana o aïllada d'altres muntanyes' (DCVB 10 395a), deriva d'un mot preromà hispànic *TAUCIA 'soca de l'arbre', d'origen incert. La forma *tossal* es documenta des del segle XII amb el valor d'apel·latiu orogràfic o genèric toponímic, i com a genèric és avui sobretot cosa del domini català occidental, on hi ha la zona d'espessor màxima, amb densitat homogènia des del capdamunt de Ribagorça i Pallars fins a les Garrigues i capdavall del Segre. Comp. *tusal* (Benasc), *tuθal*, *toθal* (des de la Pobla de Roda fins a Queixigar), *tuθal* (Jusseau, Alins), *toθal* (en tot l'Ésera cap a Graus, de Graus en avall, al Cinca, Sobrarbe, alt Gállego), cf. DECat VIII 640a-642a. Comp. arag. *tozal* (Frago 1980: 186; Frago 1982: 60-61). Aquest apel·latiu figura en forma diminutiva a *toçalet blanquar* 39 'tossal petit de color blanc'; en aquest cas l'adjectiu que designa terres salnitroses, deriva de *blanc*, amb un sufix -ar < ll. -ARE, sufix que en el seu origen sembla haver estat una variant de -ALE, que serveix per a formar adjectius d'aproximació, sobretot derivats de noms de colors (Moll 1952: 270-271, 268).

torm 36 m. 'penyal o elevació del terreny isolada'. Apareix sovint com a nom d'un penyal en afrontacions antigues: *turmo* en un doc. ribagorçà de c. 916; *torm*, en documents del Maestrat i Pallars, en processos del s. XV de Lleida. Viu sobretot al nordoest i des del Priorat al Maestrat i al llarg dels Monts Ibèrics, va perdent vitalitat d'allí cap al sud, si bé amb nombroses romanalles: *tormo* a Ribagorça, *turmo* a l'Isàvena, vall de Benasc, Betesa (DECat VIII 598b-599a; Farreny 1986: 219; Terrado 1992: 131). Paraula preromana l'estructura de la qual «sugiere vagament un origen indoeuropeu, de la raiz TU- 'hinchar', y de ahí pudo formarse un TUR-MO en ligur u otra lengua indoeuropea conocida en España» (vegeu DCECH V 556b-557a).

vall f. 'extensió de terreny relativament plana entre muntanyes' (DCVB 10 656a), del ll. VALLIS que s'ha mantingut en totes les llengües romàniques, conservant-hi en general el gènere femení que tingué constantment en llatí clàssic i normalment en llatí vulgar. En català occidental i en aragonès sembla haver-hi hagut oscil·lacions: la toponímia i alguna dada antiga indiquen que en temps arcaics existí el masculí *vall* en català; en domini plenament aragonès, en documentació vella aragonesa, sobretot de l'Alt Aragó, s'atesta només el femení, i avui encara mostra fort arrelament (DECat IX 29a-b). Forma part aquest genèric dels següents topònims:

Vall Carreta 39, 51 (der. del ll. CARRUS, d'origen gal, DECat II 595b), partida del terme de Penalba, que desemboca a la *Valcorna*.

Vall de la Contenta 42 'contençó, baralla, disputa' (< ll. CONTENTA), cf. DCVB 3 443b. Comp. *hoyas de Condiana* a Tramacastilla, a la vall de Tena (Guillén 1981: 132).

Vallcorna 51 ~ *Valcorna* 35, 48, partida de Fraga i de Penalba (cast. *Valcuerna*). La forma *corna* (< CORNUA) 'banya, especialment de cabra' és la que més ha sobreviscut en català i també en occità: és de tota manera la forma aranesa i del gascó en general, i viu encara a les valls de Benasc, Cardós, Àneu i en part de Cerdanya i Rosselló (DECat II 937b-938a).

Valldurries 63 «coto redondo en el término de Fraga», actualment *Valdurrios* (Ubieto 1986: 1324), en el terme de Casp. Comp. *Urrea*, topònim per al qual Corominas (1971: 63) proposa un compost basc URR-EGI-A 'avellaner'.

Valletes d'Alberola 41-42, diminutiu català d'*Albera*, der. del ll. ALBUS o indoeuropeu ALBHOS 'blanc'. Aquest cognom avui perviu en el poble de Ballobar (prov. Osca) i és especialment valencià. Comp. *Alberola*, veïnat de cases escampades, agregat al municipi de Tragó de Noguera, al SO. d'Àger (OC II 78b-79a).

9. Segons consta en les condicions del contracte, es veuen exempts dels següents tributs.

calònia 58 f. 'pena pecuniària', 'dret a imposar una multa pastoral', del ll. CALUMNIA 'acusació maliciosa o capciosa'. L'accepció medieval més corrent de *calònia* és la de 'multa'. Durant tota l'Edat Mitjana degué usar-se en les valls pirinenques per a 'multa o acusació pastoral' (Benasc, 1581), cf. DECat II 443b.

franquament 63 adv. 'lliurement' (DCVB 6 32a), que es documenta a partir del s. XIII, der. de *franc* 'lliure, exempt de tributs' < germ. FRANK (DECat IV 161a).

gitada 73, 74 f. 'tribut que hom imposa a una ciutat', der. del ll. vg. *JECTARE, ll. JACTARE 'llançar, gitar, tirar'. Comp. *gitada*: «Lleida va veure's forçada a pagar dures contribucions i *gitades*, que dificultaven la seva restauració» (DECat IV 516a).

pena 58 f. 'multa', del ll. POENA, i aquest del gr. ποινή 'multa' (DECat VI 406b).

veïnals 74 m. pl. 'jova o treball comunal', comp. gascó *bediau* (DECat IX 80b). La *jova* és la 'contribució d'un jornal a cascú dels veïns d'un poble per arreglar el camí veïnal' (*Diccionari Aguiló* III 262b-263a). En aquest document es refereix a «veïnals que se esguarden al pont de la dita vila».

mentre que sí tenen l'obligació de pagar la *quístia*:

quístia 69 f. 'tribut en diners', der. de QUAERERE, es relaciona amb el participi passat (*quest*, -a, *quist*, -a) de *querre* o *querir*. En el sentit de 'tribut en diners o en fruits que el senyor feudal cobrava dels seus súbdits, sia per imposició senyorial, sia per repartiment efectuat per autoritats o funcionaris subalterns', que perpetuava l'accepció de 'demandar' de QUAERERE, devia ser ja usat en temps de l'Imperi, com sigui que una de les tasques de l'oficina del *quaestor* era l'administració del tresor públic i la recaptació de multes (DECat VI 940b-941 a). Segons s'especifica en el text «los veïns y habitants de Penyalba hajen a pagar y paguen en cadahun any de *quístia* a la dita vila o a qui ella volrà quatre-cents y xixanta sous jaquesos durant lo temps de dita arrendació en esta forma: la mitat a Pascua florida y l'altra mitat a sant Miquel de setembre».

gabella que han de pagar en sous jaquesos 70 m. pl. 'moneda antiga de billó', del ll. tardà SOLIDUS 'ducat, certa moneda d'or', que pròpiament era l'adjectiu clàssic SOLIDUS 'sòlid' substantivat (DECat VIII 122a). El *sou jaquès* és «el que valia 12 diners jaquesos, molt usat a Catalunya en els segles XIII i XIV (DCVB 10 39b). Comp. arag. med. *solidos iaches* 1139, *solidos iaces* 1182 (Fort 1994: § 1056).

CONSIDERACIONS FINALS

És l'únic contracte d'arrendament que es conserva en aquest llibre d'actes del període 1501-1504. El contingut d'aquest document ens fa partícips de la realitat humana, social i individual d'aquella època i constitueix una font essencial per a conèixer el patrimoni onomàstic d'aquesta àrea.

S'atesten, d'una banda, diversos mots relatius a la corporació municipal i als seus representants així com al règim tributari de l'Edat Mitjana. Apareixen, d'altra banda, diversos elements lèxics (*ermerices, molinat, torre, savina...*) que fan referència a paratges, vegetals i edificis d'aquestes contrades, i que intervenen en la formació de la toponímia menor: uns seguits d'onomàstics (mas de *Pere de Luna*, covilar d'*Escuder*, bassa de *Fortiz*, cova de *Marcó*, valletes d'*Alberola*), d'altres van acompanyats d'adjectius que al·ludeixen al sabor o color (bassa *amarga*, *Pena Roya*, toçalet *blanquar*), o de substantius que esmenten la fauna salvatge (en aquest cas, el nom d'un ocell rapaç: basseta del *Buytre*), el lloc de trànsit o la forma de la *vall* (*vall Carreta*, *Vallcornà*), o les diferències de límits i contençons entre pobles (*vall de la Contenta*).

Cal destacar així mateix aquells termes que són propis de l'àrea occidental del català: *aldea, boga, toçal, torm, costera, loch, senda*; d'entre els quals els tres últims presenten concomitàncies amb àrees lingüístiques allunyades (balear, rossellonès). Entre els mots registrats n'hi ha que des del català es propaguen a Aragó (*bestiàs, mas*) i d'altres que des de l'aragonès (*roya*) i des del castellà (*ganader, buytre*) s'introdueixen en el català. Endemés es constata una sèrie de casos que mostren continuïtat d'àrea lingüística amb l'aragonès: *bassa, collada, costera, forcall, toçal, covilar* (arag. *cubilar*), *rabadà* (arag. *rapatà, rapatán, rebadán*), *ramat* (arag. *ramado*), *boga* (arag. *buega*), *carreró* (arag. *carrarón, carrerón*).

BIBLIOGRAFIA

COROMINAS, J. (1971): *Tópica hespérica*, v. I, Madrid, Gredos.

Diccionari Aguiló = M. Aguiló. *Diccionari Aguiló* [Materials lexicogràfics revisats i publicats per Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu]. Ed. facsímil, 4 v., Barcelona, Alta Fulla, 1988.

DCECH = J. Corominas i J. A. Pascual, *Diccionario crítico y etimológico castellano e hispánico*, 6 v., Madrid, Gredos, 1980-1991.

DCVB = A. M.ª Alcover i F. de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, 10 v., Palma de Mallorca, 2.ª ed., 1968-1969.

DECat = J. Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 v., Barcelona, Curial, 1980-1991.

FARRENY, M.ª D. (1986): *Processos de crims del segle XV a Lleida: transcripció i estudi lingüístic*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs.

FORT, M.ª R. (1994): *Léxico romance en documentos medievales aragoneses (siglos XI y XII)*, Diputación General de Aragón, Departamento de Educación y Cultura.

FORT, M.ª R. (1999): «L'organització administrativa del consell de Fraga en els primers anys del segle XVI: contribució a l'estudi del lèxic», *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Franja (Calaceit i Fraga)*, (17 i 18 d'octubre de 1997), Barcelona-Calaceit-Fraga, Institut d'Estudis Catalans-Institut d'Estudis del Baix Cinca-Associació Cultural del Matarranya, pàgs. 103-120.

FRAGO, J. A. (1980): *Toponimia del Campo de Borja*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.

FRAGO, J. A. (1982): «Toponimia navarroaragonesa del Ebro (IV): Orónimos», *AFA* 30-31, pàgs. 23-61.

GUILLÉN, J. J. (1981): *Toponimia del valle de Tena*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.

MOLL, F. de B. (1952): *Gramática histórica catalana*, Madrid, Gredos.

MOLL, F. de B. (1982): *Els llinatges catalans* (Catalunya, País Valencià, Illes Balears), Mallorca, Editorial Moll, 2.ª ed. augm.

OC = J. Coromines, *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Curial - «La Caixa», 1989-1997.

OTERO, F. (1994): *La vila de Fraga al segle XVII*, I, Institut d'Estudis del Baix Cinca-I.E.-A., col·lecció Gallica Flavia, 1.

ELEMENTS LÈXICS I TOPONÍMICS EN UN DOCUMENT DE FRAGA DE 1501

ROHLFS, G. (1985): *Diccionario dialectal del Pirineo aragonés*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.

TERRADO, J. (1991): *La lengua de Teruel a fines de la Edad Media*, Teruel, Instituto de Estudios Turolenses.

TERRADO, X. (1992): *Toponimia de Betesa*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs.

UBIETO, A. (1986): *Historia de Aragón. Los pueblos y los despoblados*, III, Zaragoza, Anubar Ediciones.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1501, octubre 18

Fraga

El consell de Fraga arrenda al consell de Penalba el primiciat, les herbes i les aigües

AMF, Llibre d'Actes 1477-1504, caps 119.1, fols. 261v-262v

A XVIII^a de octubre de l'any mil cinc-cents y hun anys per manament dels senyors de jurats davall nomenats e per veu si-s vol clamament de Guerau Lobera corredor públich de la vila de Fraga fonch justat consell general de les perssones de signe servici en les cases del consell, segons que de la dita convocació y aiust tal relació feu dit corredor a mi Berthomeu Romà, presents los testimonis davall nomenats:

	Primo En Miquel de Santmiquel	En Johan Millanes
	jurats	En Leonart Benet
	Item En Nadal Navarro	En Grabiell Barrefó
	En Johan Gallinat loctinent de jurat per	En Gregori Çorriano
10	Anthoni Forada[da]	En Berthomeu Navarro
	En Esteve Mir	En Miquel Spills
	En Jaume Lorenz	En Domingo Cubero
	En Bernat Ferrer	Pascual Vilanova
	En Ramon Cabrera	
15	En Jaume Beringuer fill de Maçà	
	En Johan Sebra	
	En Johan Torres	

Tots veïns, habitadós y consellés en l'any present de la dita vila. E dessí tot lo dit conçell axí justat y singulàs perssonas de aquell concellants etc. universsalment y particular coniuñctament y departida per los presents, absents y esdevenidós, vist y considerat que la concòrdia feta entre los jurats, concell y universsitat de la dita vila de la una part y los jurats, conçell y universsitat del loch de Penalba de la part altra és finida y complida, per tant et alias ab los pactes y condicions davall scrites ffa nova concòrdia ab lo dit loch de Penalba a temps de deu anys del primer jom de maig de l'any present de mil cinc-çents y hu avant continuament contadós e immediadament següents, e per preu de dos mil tre-çents y quaranta sous jaquesos en cadahun any los quals pagaran a la dita vila o a qui ella volrà en la forma davall escrita.

Et primo los dits jurats, conçell y universsitat de la dita vila de Fraga y singulàs perssonas de aquella arrenden als jurats, concell y universsitat del dit loch de Penalba, aldea de la dita vila, lo promiciat vulgarment nomenat promiciat de Penalba, les erbes y aygües a temps dels dits deu anys per preu de dits dos mil tre-cents y quaranta sous jaquesos en cadahun any pagadós la mitat per totes festes de Nadal, l'altra mitat a Santes Creus de maig. E ssi per ells no pagar en cadahun any dit preu, despeses algunes se convendran fer o danys alguns sostenir sien a dany y càrrech del dit loch de Penalba, lo qual promiciat afronta primerament comencant a la Valcorna comença la boga de hun torm en la costera devés Capdanys dejús la pena, après una boga prob lo barranch y tira al molinat e del molí a una savina en la costera e de la savina || a una boga prob la savina e de la boga ad altra boga en lo toçal e de allí a una savina davant la torre e altra sobre la

ELEMENTS LÈXICS I TOPONÍMICS EN UN DOCUMENT DE FRAGA DE 1501

40 torre a la collada e de allí a hun toçalet blanquar en vista de Vall Carreta e de allí camí que va a Capdanys a Casp camí camí fins a bassa amarga per una senda fins a una basseta del Buytre al mas de Pere de Luna; e del mas de Pere de Luna a hun senderó de les valletes d'Alberola e de allí carreró al forcallet de la vall de la Contenta sobre una pena e plana plana al covilar d'Escuder, de allí a la cova de Marcó a la Pena Roya, a Ebro.

45 Item és pacte y condició entre les dites parts que qualssevol bassa o basses que se hauran a escombrar dins dit promiciat sien a càrrech dels arrendadós y no de la dita vila de Fraga.

Item és pacte y condició entre les dites parts que la bassa de Fortiz sia comuna als de la dita vila de Fraga y als arrendadós qualssevol que sien de la Valcoma y de les emerices e sie a càrrech dels de Penalba escombrar aquella.

50 Item és pacte y condició que qualssevol perssones axí de la vila de Fraga com estranys arrendadós de la Vallcoma y hermeriçes puguen pujar per Vall Carreta al vedat y bassa de Fortiz y sia comuna als dits arrendadós y vila de Fraga e de aquells qui arrendaran dites erbes.

55 Item és pacte y condició entre los dits arrendadós y la vila de Fraga que la bassa de Fortiz sie comuna tot l'any a la vila de Fraga e a qui ells arrendarà e als dits de Penyalba.

Item és pacte y condició entre les dites parts que lo vedat de la dita vila sia comú als dits arrendadós del jorn de Sant Andreu fins al jorn de Santa Maria d'agost en quiscun any que sins pena y calònia y puga péxer y entrar ab ssos bestiahs y no ab bestiahs estranys salvo o quada ganader puga acollir en son ramat sixanta caps de bestiar del pastor y trenta caps del rabadà y si més ne acolliran lis pugue ésser feta degolla o degolles segons és en pràtica.

Item és pacte y condició que los dits arrendadós ab ssos bestiahs propis e de dits pastós seus puguen péxer y entrar en Valldurries franquament.

65 Item és pacte y condició que los dits arrendadós dins los dits límits del promiciat ells y los seus del dit loch puguen cacar y matar perdius y conills y tallar fusta per son necessari y traure lenya seca quanta mester n'auran per a provisió de ses cases durant lo temps de dita arrendació.

70 Item és pacte y condició que durant lo temps de dita concòrdia los veïns y habitants de Penyalba hajen a pagar y paguen en cadahun any de quístia a la dita vila o a qui ella volrà quatre-cents y xixanta sous jaquesos durant lo temps de dita arrendació en esta forma: la mitat a Pascua florida y l'altra mitat a sant Miquel de setembre e açò ultra el preu de la dita arrendació. Emperò és pacte y condició que no sien tenguts ni obligats durant temps dels dits deu anys en partiçipar en gitada ninguna ni càrrech salvo emperò que sien tenguts y obligats participar en gitades de rey y en gitades y veïnals que se esguarden al pont de la dita vila.||

75 E los honorables En Ramon de Guerau balle y síndich del dit loch de Penalba ab poder bastant segons conste per acte testificat per mi dit Berthomeu Romà notari, Arnau Royo, Anthon de Guiralt jurats de Penalba, Pascual Gros, tots veïns y habitants de dit loch de Penalba ab los pactes y condicions damunt dites acceptaren per lo sobredits (sic) temps y preu la dita arrendació segons que de açò més largament consta per acte testificat per mi dit notari dia, mes y any proxime dits large juraren los jurats nomine et vice dicti concilii per Deum etc. et lo dit síndich juro per Deum etc. de tenir y cumplir large ut decet.

Testes huius rei sunt maestre Carles Esteve, maestre de cases, y Pascual d'Adonz, laurador de la dita vila, veïns y habitants.